

מאפיינים פדגוגיים בכתבי ניטשה

בלשוני ואורחי לך אקסום / תלך בדרכי, בעקבותיי
 תצעד / צעד בעקבות עצמך בתום / כך תבוא
 בעקבותיי – לאט לאט.

מכתם קצר זה, בפרק הפתיחה של **המדע העליון**, מרמז לנו על אחד מהמאפיינים הפדגוגיים המובהקים של כתבי ניטשה: הכתיבה שלו ישירה ופואטית, מרגשת וכובשת, מעוררת בנו – ברוח אקזיסטנציאליסטית – היבטים רבים ומגוונים של חלקי ישותנו, ועושה את ניטשה מיידית למועמד רלוונטי ואפשרי לבחירתנו בו כמחנך קיומי שלנו עצמנו. על רקע אבחנה זו ניתן להבין את העובדה שניטשה נחשב על ידי רבים כמחנך המשפיע ביותר במאה ה-20. מחנכים משמעותיים, כפי שהסביר ניטשה בספרו **שופנהאור כמחנך**, אינם אלה המשודכים לנו על ידי מנהלי בתי הספר שבהם אנו מבלים את ילדותנו ונעורינו. המחנכים האמיתיים שלנו הם אלה שאנו עשינו לעצמנו; שבחרנו בהם בצורה חופשית ובלתי אמצעית, מתוך כך שהם דיברו אלינו חזק ועמוק – ישירות אל ליבת הווייתנו; שבמצבים ורגעים מסוימים בביוגרפיה שלנו, כשמחושי נפשנו גיששו בעולם בחפשמ מקורות העשרה והשראה לגיבוש השקפת עולם ובניין האישיות, הם היו שם כקולות משמעותיים שהילכו עלינו קסם והעניקו לנו מפת התמצאות חדשה לחיינו, מפתח עתיר היגיון ופשר להגדרה מעודכנת של עצמנו. ידועה בהקשר זה עמדתו של ניטשה (שאומצה בלהט על ידי הוגים פוסט-מודרניסטים) שכל משנה פילוסופית היא במידה רבה גם סוג של וידוי אישי מצידו של הפילוסוף שהגה אותה (**מעבר לטוב ולרוע**, עמ' 17; **המדע העליון**, עמ' 152-154). היגד זה לבטח מעורר התנגדות וקשה לעיכול בקרב הוגים ונביאים למיניהם, שמשוכנעים שהם מדברים ישירות מפי האלוהים, או לפחות בשם האמיתות הנצחיות של התבונה הטהורה. ניטשה, בדרכו שלו, גם כשהגן בלהט על דוקטרינות מסוימות – דוגמת "הרצון לעוצמה", "השיבה הנצחית", ה"פרומולה הדיוניסית" וחזון ה"על-אדם" – לא הסתיר את המקורות הסובייקטיביים שמזינים את הגותו. אני כותב, אמר ניטשה, בדמי וברגליי, לא פחות מאשר בידיי ובאצבעותיי; רצוני העז להתגבר על מחלותיי (כאבי ראש ובטן עזים ותכופים), הוא גם זה הדוחף אותי להפיק מעצמי יצירות מופת, להאדיר את כוחותיי, ולהשאיר חותם משמעותי בעולם (**הנה האיש**, "מדוע אני חכם כל כך"; **מעבר לטוב ולרוע**, עמ' 15; **המדע העליון**, עמ' 152-154). אני קם בבוקר, הוא מספר לקוראיו, ומשחק שחמט אינטלקטואלי נגד עצמי, ושמח על כך שהפסדתי – כי האמת יצאה מנצחת, התגברתי

זמנית על מחלת ההונאה העצמית, וזכיתי בכוחות מחודשים של יושר אינטלקטואלי. כי החשוב מכול עבור אנשי האמת ו"הרוחות החופשיים": שאינם חוששים להיכנס לנהר שוצף של רעיונות מסוכנים – מנתצים מוסכמות חברתיות, אשליות מתוקות ושקרים מנחמים; הם מוותרים, לעומת זאת, על מי הנהר, כשרודים הם (המדע העליון, "עליצותנו זו – מה טיבה?"; **כה אמר זרתוסטרא**, "על דרכו של היוצר" ו"על שלוש התמורות של הרוח").

במילים אחרות, הכריזמה הפדגוגית של ניטשה נעוצה במידה רבה בפואטיקה האקזיסטנציאליסטית שלו. פעם הוא חולק איתנו את מועקות חייו וסולם אתגריו ופעם הוא פונה אלינו ישירות ומאתגר אותנו לחדול משגרת העדר וליצור לעצמנו אישיות עשירה, ייחודית ומרשימה. במכתם נוסף מתוך הפתיחה של **המדע העליון**, ניטשה פונה אלינו בבקשת סיוע כדי לזהות את נקודת המבט הרצויה על עצמו, כזו שתאפשר לו מיקוד בהיר ומפרה: "טיב אנשים מספר ידעתי, אך מי אני עצמי, לכך לא הגעתי. עיני אלי קרובה יותר מדי – איני מה שרואות וראו עיניי. רוצה הייתי ליהנות לי לעוזר לו ישבתי מעצמו רחוק יותר, אם כי לא כה רחוק כאחד מאויביי. רחוק מדי יושב גם הקרוב שבאוהביי – אך אמצע בינו וביני הן יש! חודו לי, חודו, מה אני מבקש?"

ובמקום אחר, בפרק הראשון של **שופנהאור כמחנך**, ניטשה פונה אל הצעירים המבקשים טעם ותוכן וכיוון לחייהם ודוחק בהם באיתגור ישיר:

אדם שאינו חפץ להימנות עם ההמון, עליו לחדול מלהרגיש עצמו בנוח: שיילך אחרי מצפוננו, הקורא לו: "היה אתה עצמך! כל מעשיך, הגיגיך ומאווייך עד עתה – אינם אתה עצמך" ... אנו אחראים לעצמנו ולקיומנו; מכאן שאנו ההגאים האמיתיים של קיום זה, ונאחז בו בלא שנתיר כי חיינו ידמו למוצר אקראי בעלמא. חייב אדם לשאת את קיומו במידה מסוימת של עוז-רוח וסיכון, שהרי בסופו של דבר – במקרה הגרוע ביותר או הטוב ביותר – ממילא יאבדו חייו..... איש לא יוכל לבנות את הגשר מעל נחשול החיים, שעליו בדיוק חייבים לפסוע, שום איש, רק את בעצמך. אמנם קיימים אינספור שבילים וגשרים ואלים למחצה, שירצו להעבירך מעל פני הנחשול; אך רק במחיר עצמיותך! את תמשכני ותאבדי את עצמך. יש בעולם דרך אחת ויחידה שעליה אין איש מלבדך יכול ללכת!

דוגמה אחרונה לכריזמה הפדגוגית של הפואטיקה האקזיסטנציאליסטית המאפיינת את כתבי ניטשה אביא כאן מיצירתו המוכרת ביותר, **כה אמר זרתוסטרא**. ניטשה מדבר אלינו בספר זה באמצעות דמותו של זרתוסטרא, הנביא הראשון אחרי "מות האלוהים", הפילוסוף-המחנך הראשון בתולדות האנושות הדוחה את הנרטיב הדתי המונותאיסטי כבדוּתה חסרת-שחר ומגמת-אדם, ומאתגר את המין האנושי להציב לעצמו אידיאל תרבותי חדש של השבחה

עצמית באמצעות יצירתיות פוריה, איכותית ורבת פנים. לצורך כך פונה זרתוסטרא אל תלמידיו ומזמין אותם להצטרף אליו בפרויקט הכול-אנושי הזה. אין הוא חפץ בתלמידים ההולכים אחריו כחיות עדר, לא בחקיינים קופיים ולא בחסידים שוטים. המחנך האמיתי, מן הזן ההומניסטי החדש, מעצים-האדם ולקראת העל-אדם, הוא זה שקורא לתלמידיו לחבור אליו כ"רעים יוצרים": אחים ליצירה המחוקקים חוקים חדשים על לוחות חדשים, אלה העובדים על עצמם כדי לחרוג מהסטנדרטי והבנאלי, מחלצים מעצמם תכנים חדשים ומקוריים, מפיקים מזון רוחני טרי ואיכותי ומעניקים לחיים טעם חדש – טעם אדם ואדמה (כאלטרנטיבה לאלוהי ולשמיים). וכך הוא מסכם את המסר שלו לתלמידיו:

אכן בני-אדם נתנו לעצמם את כל טובם ורועם, אכן, לא נטלו אותם, לא מצאו אותם, הם לא ירדו עליהם כדיברות משמיים. האדם בלבד שם את הערכים לתוך הדברים על מנת לקיים עצמו – האדם בלבד יצר את טעמם של הדברים, טעם אדם, על כן הוא קרא עצמו "אדם", משמע: המעריך. להעריך משמע ליצור: שמעו זאת אתם היוצרים! עצם ההערכה היא היא ערכם ועדיים של כל הדברים המוערכים. רק מכוח ההערכה מצוי ערך: בלעדי הערכה נכוב היה אגוז ההוויה. שמעו זאת, אתם היוצרים!....

לכו ממני והתגוננו מפני זרתוסטרא! וטוב מזה: התביישו בו, שמא רימה אתכם... מי שאינו פוסק להיות תלמיד למורהו, אינו גומל לו כראוי... מעריצים אתם אותי, אך מה הדין, אם באחד הימים הערצתכם תתמוטט? היזהרו לנפשכם מלהיקבר בהימוט עליכם אנדרטה. אומרים אתם כי בזרתוסטרא תאמינו? אך זרתוסטרא עצמו במה נחשב הוא? אתם מאמיניי, ואולם המאמינים כולם, במה נחשבים הם. טרם חיפשתם את עצמכם והנה מצאתם אותי. זו דרכם של המאמינים כולם. על כן כה מעטה חשיבותה של אמונה כלשהי. על כן אני מצוכם לאבד אותי ולמצוא את עצמכם; ורק לאחר שהתכחשתם לי כולכם, אשוב אליכם. אכן, אחיי, בעיניים אחרות אהיה מחפש את אבודיי; אזי באהבה אחרת אהיה אוהב אתכם (כה אמר זרתוסטרא, "על המידה הנדיבה").

מאפיין פדגוגי נוסף שבולט בכתבי ניטשה קשור במוטיבציה המרכזית של הגותו אשר עוברת כחוט השני בכל כתביו: כוונתי להתעסקותו הפרפקציוניסטית והאליטיסטית (ויש שיגידו האובססיבית) בהשגבת המין האנושי על ידי חיפוש דרכים למימוש מיטבי ופורה של הפוטנציאל הגלום בו, ואיתור דפוסי חיים וטיפוסי אדם שיש לטפחם ולרוממם בשל סגולתם המיוחדת להעשיר את האנושות בתכנים תרבותיים נעלים ומפריים. מגמה זו ביצירתו של ניטשה, חשוב לומר, הושפעה רבות מן "המשתה" או "הסימפוזיון" – הדיאלוג האפלטוני היחיד שניטשה

חש אליו זיקה עמוקה, ושהוראתו עבור ניטשה הייתה שאורח החיים הנעלה וההולם ביותר לאדם הוא בהולדת "יופי" מתוך התעסקות רוחנית באידיאל ה"יפה". על רקע זה ניתן להבין את עמדתו של ניטשה, המנוגדת לכוונתו ועמדתו של אפלטון, שהאמנות, ולא המדע או המוסר, היא הפעילות הנעלה, המובהקת והחיונית ביותר של המין האנושי; שהאנשים הנעלים ביותר הם אלה הפוריים ביותר ברוחם – נביאים, אמנים ופילוסופים; שהנעלים ביותר, הם גם רביי העוצמה ביותר – כאשר במעשה הבריאה והיצירה הם הופכים את הכאוס הנפשי-אנושי לתוכן תרבותי נעלה בנבואה, בהגות, באמנות ובמדע. לרוע המזל, אלה הם גם השבריריים ביותר – עיסוקם הרוחני ביצירת תכנים תרבותיים בעלי משמעות וערך מעמיד אותם חסרי כישורים הישרדותיים במציאות החברתית, ובמקרים רבים גם מעוררת עליהם את שנאת הממסדים וההמונים אשר חשים מאוימים על ידי גאוני הרוח, חושפי התודעה הכוזבת ומזמני הלוחות הערכיים החדשים והחלופיים.

בעניין זה ניטשה מעיד על עצמו: "יותר מכל אדם שחי לפניי, אני ניחן בחוש ריח דק לזהות את סימני הצמיחה והקמילה האנושיים, ובכך אני המורה המובהק ביותר" – בתנאים הנדרשים להשגבתו, פריחתו ותפארתו של האדם" (**הנה האיש**, "מדוע אני חכם כל כך" [תרגום שלי]; **פרשת וגנר**, "אפילוג"). ברוח זו, כבר בכתביו המוקדמים הוא מכריז שתכלית הפעילות התרבותית היא לטפח את המוכחרים שבכני האדם, כדי שאלה יזינו את המין האנושי ביצירות הרוח שלהם ויוסיפו לחיים האנושיים ערך, טעם ומשמעות. בהמשך הוא פיתח תחום דיון, שזכה מאוחר יותר לכינוי "אנתרופולוגיה פדגוגית", שבמוקדו עומד חקר התנאים האנושיים, אורחות החיים, ההסדרים התרבותיים, טיפוסי האנשים, וסולמות הערכים אשר גורמים לפריחה ושגשוג אנושיים מחד, ולקמילה ודעיכה אנושית מאידך. בהקשר זה חשוב לציין את עמדתו, שהוצגה כבר ביצירתו המוקדמת על "התחרויות ההומריות", שהדרך להעצמת החיוניות התרבותית והיצירתית היא באמצעות פלורליזם רוחני, ואילו הדרך לסירוס רוח האדם ולדיכוי פוריותו היא באמצעות מונוליטיות דתית, אידיאולוגית או לאומנית. לפיכך, שלוש הדתות המונותאיסטיות הגדולות והפילוסופיה של אפלטון נחשבו בעיניו למזיקות ביותר – שוב, לא בגלל תוכנן אלא בגלל יומרתן לאמת מוחלטת השוללת את הלגיטימיות מעמדות חלופיות. לעומת זאת, תחרות תמידית, רבת משתתפים, וללא מנצחים מוחלטים שמקבעים הגמוניה שלטת אחת – זו לדעת ניטשה הנוסחה לפוריות ושגשוג תרבותיים. הקריטריון, במילים אחרות, הוא פרגמטי ולא תוכני; דהיינו, רעיונות טובים יותר או פחות נמדדים לא על פי אמיתותם האובייקטיבית (המצאה חסרת שחר), אלא משום התרומה הממשית שלהם ליצירת תנאים מעודדי יצירתיות אנושית ופריחה תרבותית.

בהקשר זה צריך להבין גם את עיסוקיו בחקירה היסטורית ובביקורת התרבות במסגרת ספריו **לגניאולוגיה של המוסר**, **במעבר לטוב ולרוע** ו**בכה אמר זרתוסטרא**. דוגמה מעניינת היא

הבחנתו בין מוסר עבדים למוסר אצילים. הראשון מבקש להכניע את כלל בני החברה, כך שיוותרו מרצונם החופשי על הייחודי, הביקורתי והיצירתי שבאישיותם, ויראו את שיא תפארתם ושליחותם על פני האדמה בשירות צייתני וכנוע לנציגי הממסד ובכמיהה לעתיד טוב יותר במסגרת הסדרי העולם הבא. השני, לעומת זאת, הוא המוסר של המוכשרים, המצוינים, האינדיבידואליסטים והיוצרים, אשר מזמנים לחברה מידות טובות ואיכויות מעולות, שהרוב לא מסוגל כלל להבינן ולקיימן – ומכאן העוינות כלפי אנשים מעולים אלה ורדיפתם על ידי הממסד וההמון. דוגמה מעניינת להיררכיה בין בני האדם אנו מוצאים בתחום המדעי-פילוסופי, היכן שניטשה עושה הבחנה בין עובדי-אקדמיה ליוצרי-ערכים:

אני עומד על כך שצריך להפסיק סוף סוף לראות פילוסופים כמי שאינם אלא עובדים פילוסופיים ואנשי מדע... על העובדים הפילוסופיים ההם, מסוגם הנאצל של קאנט והגל, היה מוטל לקבוע ולדחוס לתוך נוסחאות בתחום הלוגי, הפוליטי-מוסרי או האמנותי, את אוצר העובדות הערכיות הקיימות, כלומר כל ההנחות הערכיות, היצירות הערכיות, אשר הגיעו מימים ימימה לשלטון, וזמן רב כונו בשם "אמיתות"... אולם הפילוסופים באמת הם אנשים מצויים ומחוקקים: הם האומרים כך יהי! הם הקובעים את ה"לאן?" ואת ה"לשם מה?" של האדם, ומשתמשים לשם כך בכל עבודות ההכנה של העובדים הפילוסופיים, של מדברי העבר – הם שולחים את ידם היוצרת לאחוז בעתיד, וכל מה שהווה והיה משמש בידיהם אמצעי, כלי מלאכה, פטיש. פעולת "ההכרה" שלהם היא יצירה, יצירתם תחיקה. רצונם הוא רצון לעוצמה (מעבר לטוב ולרוע, סעיף 211).

שתי הבחנות נוספות של ניטשה עוסקות בהבדל בין "האדם האחרון" ל"אדם הנעלה", ובין התפישה הניהיליסטית לתפישה הדיוניסית. "האדם האחרון", שמופיע בכה אמר זרתוסטרא, הלא הוא הבורגני המשגשג, שמוצא את כל טעם חייו בצרכנות חומרנית, התענגות חושית וסטטוס חברתי – ובכל מהלכיו הוא מגמד את תפארת התרבות ומבייש את המין האנושי. "האדם הנעלה", לעומת זאת, אינו רואה כלל באושר את תכלית חייו אלא את החיים המעולים והמאתגרים – גם אם לעיתים תובעניים וקשים – של יצירת העצמיות המשובחת והשארית חותם משמעותי במציאות באמצעות פוריות רוחנית מקורית ופורצת גבולות. ואשר להבדל בין תרבות ניהיליסטית לדיוניסית: הראשונה, הניהיליסטית – בין אם בגרסה הבודהיסטית והנוצרית ששוללת את החיוניות והחדווה של החיים כאן ועכשיו, ובין אם בגרסה הפוסט-מודרנית של אבדן כל אמת מידה, טעם קיומי ולהט רוחני – היא פגומה באשר היא דיכאונית לרוח ומדכאת את מקורות החיוניות, האמביציה והיצירה של האדם. השנייה, הדיוניסית – בין אם בגרסה הקדם-טוקרטית ובין אם בגרסה המודרנית הניטשיאנית – היא חיובית ורצויה. זאת משום

שהגישה הדיוניסית מזהה שיצר ויצירה מקורם באותו שורש או נובעים מאותו מעיין, ולכן התרבות לא תיוושע מעיקור היצרים ובריחה אל מחוזות העולם הבא, אלא דווקא מחיוב חדות החיים כאן ועכשיו, ומטיפוחם, עידונם והתמרתם של היצרים לכדי עשייה רבת חיוניות באפיקים השונים והמגוונים של היצירה התרבותית (**שקיעת האלילים**, "המוסר בכחינת אויב טבע", "מה קיבלתי מהעולם העתיק" סעיף 2; **הנה האיש**, "הולדת הטרגדיה"; **רצון לעוצמה**, סעיפים 383, 933, 1041, 1050, 1051).

ועתה למאפיין החינוכי השלישי, והאחרון שיוצג כאן, שעניינו תובנות פדגוגיות ספציפיות כאשר למידות הטובות שראוי לטפחן ולדרכי החינוך הרצויות והעדיפות. דרך אחת קצרה ופשוטה להציג תכנים אלה מתמקדת בטקסט המופיע ב**כה אמר זרתוסטרא** ושכותרתו "שלוש התמורות של הרוח". בקטע זה מבקש ניטשה להאיר את עינינו, שכדי לטפח אישיות שלמה, אינטגרלית, עשירה, פוריה, ייחודית ונאצלת, אנו נדרשים לזמן לתלמיד דיאלקטיקה המעצבת אותו בתקופות שונות ולעתים אף ב־ר־בזמן כ"גמל", כ"אריה", וכ"ילד".

ה"גמל", הלא הוא בהמת משא, המסוגל לשאת בעול כבד, בתנאים קשים ולאורך זמן, מייצג את תהליך העיצוב התרבותי של התלמידים, כולל השכלה רחבה, כישורים מורכבים, מיומנויות משוכללות, תפקוד נורמטיבי, כוח עמידות ומשמעת מופתית. זו, במילים האחרות, התשתית התרבותית וההשכלתית הנדרשת לכול, כדי להימנע מבורות, רדידות, שטחיות, רשלנות, חולשת אופי, גחמנות ושאר חוליים של נפש בוסרית וקפריזית. זוהי תביעתו של ניטשה לעמידה בסטנדרטים של תרבות איכותית – של עשיית דברים בצורה מוקפדת ומשובחת – כתביעת מינימום ליוצאים למסע הארוך והמייגע של החינוך האמיתי.

המצב האישיותי השני הוא כ"אריה", והוא מסמל את חיית הטרף האוטונומית, האמיצה, האינדיווידואליסטית וחסרת המורא, אשר מסלקת מכל נכסי התרבות שהוטמעו בה את **סימני הקריאה** ומחליפה אותם ב**סימני שאלה**. זוהי הרוח החופשית והנאורה, אשר בלהט תודעתה הביקורתית, הרפלקטיבית ומרובת הפרספקטיבות אינה מוכנה עוד לקבל מאומה כמוכן מאליו, והיא נלחמת בחירוף נפש נגד כל אדנות, ממסד והגמוניה שמנסים לכפות עליה לקבל את ה"נורמליות" של ההווה הנורמטיבית והכנועה; את המסורות והמוסכמות – גם אם שקריות ונלוזות – רק משום שהן נחמות לנפש הכואבת או שמנים בגלגלי השיניים של מכונת הדיכוי החברתי והפוליטי. זוהי גם תביעתו של ניטשה לגבורה האקזיסטנציאליסטית, שמתגלה מאוחר יותר בגיבורי **הדבר והאדם המורד** של אלבר קאמי, שבעולם שהתנפצו בו כל האלילים והאמיתות חובקות הכול, יאה ומכובד לו לאדם שלא ימציא לעצמו נחמות שקריות ומקסמי שווא בדמות נמלי מבטחים, ועדיף שיכשיר עצמו לחיים שאין בהם לא דיברות מן השמיים ולא תשובות מוחלטות ולא ודאויות מן המוכן. אחרי הכול, הרי עוצמתו של האדם, "באשר הוא אריה", נמדדת ביכולתו לחיות ללא הונאה עצמית, אמיתות מוחלטות ונחמות שקריות (**המרד העליון**,

סעיפים 51, 347; **הנה האיש**, עמ' 144, 192; **הרצון לעוצמה**, סעיפים 585, 963, 1041; **שקיעת האלילים**, "פתגמים וחיצים", 2).

המצב השלישי, הלא הוא "הילד" שיש בו אותנטיות של אמירת כן דיוניסית לחיים – מתוך חדוות חיים, תום, סקרנות ויצירה (**המדע העליון**, סעיף 276; **הרצון לעוצמה**, סעיף 1041; **שקיעת האלילים**, "מה קיבלתי מהעולם העתיק", 2); זו ההתחברות אל הילד שבתוכנו, רצוננו "להיעשות למה שהננו – חדשים, חד-פעמיים, שאין כיוצא בהם, המחוקקים לעצמם, הבוראים את עצמם (**המדע העליון**, סעיף 335). זו תביעתו של ניטשה מהאדם המעולה לחיות את חייו כיצירת אמנות; "שיהא אדם מטביע 'סגנון'" לאופיו שלו עצמו – אכן זו אמנות רבה ונדירה! (**המדע העליון**, סעיף 290). זו המלאכה הנאצלת ביותר, של יצירת העצמי, אשר צועד מעבר לתשתיות המופתיות של התרבות ומעבר לנאורות המפוכחת של האוטונומיה הביקורתית, אל מדרגה חדשה ונאצלת של אישיות ייחודית, אינטגרלית, טובת טעם ויצירתית (אם כי לא בהכרח נחמדה וחברותית). "כי הנה הילד תום הוא ושיכחה, מעשה בראשית, משחק, גלגל המתגלגל מעצמו, ראשית תנועה, אמירת-הן קדושה. אכן, אחיי, למשחק הבריאה נדרשת אמירת הן קדושה: עתה אין הרוח מבקש אלא את רצונו שלו עצמו, אבוד העולם זוכה בעולמו שלו" (כה אמר זרתוסטרא, "על שלוש התמורות של הרוח").

"שלוש תמורותיו של הרוח מניתי בפניכם: איך היה הרוח לגמל, והגמל לאריה ולבסוף האריה לילד (שם)".

מקורות

- ניטשה, פרידריך. **המדע העליון**. תרגום: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1969.
- ניטשה, פרידריך. **כה אמר זרתוסטרא**. תרגום: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1975.
- ניטשה, פרידריך. **הרצון לעוצמה**. תרגום: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1978.
- ניטשה, פרידריך. **מעבר לטוב ולרוע**. תרגום: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1975.
- ניטשה, פרידריך. "שופנהאור כמחנך", בתוך **מסות על חינוך לתרבות**. ערך יעקב גולומב. ירושלים: מגנס, תשמ"ח.
- ניטשה, פרידריך. **שקיעת האלילים**. תרגום: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1978.
- ניטשה, פרידריך. "הנה האיש" [בתוך האסופה שכותרתה **שקיעת האלילים**]. ירושלים ותל אביב: שוקן, 1978.
- ניטשה, פרידריך. "פרשת וגנר" [בתוך האסופה שכותרתה **שקיעת האלילים**]. ירושלים ותל אביב: שוקן, 1978.

e-mail: aloni.nimrod@gmail.net

